

MUSTAFA SUPHI OLAYI

Mustafa YILMAZ

I. Dünya Savaşı sonrasında Rusya'da çok sayıda Türk savaş esiri vardı. Bu esirlerin savaş durumu dolayısıyla alındıkları kamplarda, 1915'lerde başlayan komünist propaganda özellikle subaylar arasında etkili olmaya başlamış ve 1917 Ekim Devrimi sonrası oluşturulacak olan Türk Komünist Partisi'nin çekirdeğinin meydana gelmesinde rol oynamıştır⁽¹⁾. Millî Mücadele yıllarında Anadolu'ya dışardan gelen solu Mustafa Suphi'nin şahsında görmek bir bakıma mümkündür.

Mustafa Suphi 1883'de Giresun'da doğmuştur. Babası Osmanlı Devleti'nin yüksek bir memuru olan Ali Rıza Bey⁽²⁾, annesi ise Samsun Belediye Reisi Halil Hilmi Bey'in kızı Memnune Hanım'dı. Babasının çeşitli illerde valilik yapması Mustafa Suphi'nin İlk Öğrenimini Kudüs'de ve Şam'da, İdadî öğrenimini ise Erzurum'da yapmasına sebep olmuştu. Daha sonra İstanbul'da Hukuk Mektebi'ne kaydolun Mustafa Suphi'yi Paris'de Siyasal Bilgiler Mektebi (l'Ecole Libre des Sciences Politiques) nde görüyoruz⁽³⁾. Bu dönemde onun İttihatçılara yakın olduğu ve hükümetin gaze-

- (1) Paul Dumont — "Bolşevizm ve Doğu, Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi 1918 - 1921" *Birikim*, Mart 1980, s. 38; Mustafa Suphi — *Türkiye'nin Mazlum Amele ve Rençberlerine*, İstanbul 1976, s. 78 - 79.
- (2) Mustafa Suphi'nin babasının ırkı durumuna ve memuriyetine ilişkin tartışmalar için bkz. Ahmet Kemâl Varınca — "Mustafa Suphi'nin Macerası" *Meydan*, 1 Şubat 1966, Sayı 55, s. 16; Samih Çoruhlu — "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti" *Yeni İstanbul*, 2 Temmuz 1966, Tefrika No: 2; Galip Kemali Söylemezoğlu — *Otuz Senelik Siyasî Hatıralarımın Üçüncü ve Son Cildi 1918 - 1922*, İstanbul 1953, s. 38.
- (3) *Nevsâl-i Millî* 1330 s. 193'e atfen bkz. A. Cerrahoğlu — *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İstanbul 1975, s. 446 - 450; Fethi Tevetoğlu — *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler 1910 - 1960*, Ankara 1967, s. 207; Suphi'nin "Türklüğün İstikametleri" adlı yazısı için bkz. *Aydınlık Sosyalist Dergisi*, Sayı 2, Aralık 1968, s. 164 - 174; Aynı yazı dilce sadeleştirilerek "Türklüğün Yönleri" başlığıyla yeniden yayınlanmıştır bkz. *Yeni Ufuklar*, Cilt 22, Kasım 1974, Sayı 254, s. 11 - 29.

tesi olan Tanin'in muhabirliğini yaptığı bilinmektedir⁽⁴⁾ Fransa'da öğrenim görürken sosyalist olduğu ve Türkiye'de de sosyalist eylemlere katıldığı yolundaki görüşleri⁽⁵⁾ kuvvetlendirecek belgelerden yoksunuz. Fransa'da öğrenim gördüğü senelerde sosyalistlikle ilgisi olduğuna dair esaslı kaynaklara rastlanamamaktadır⁽⁶⁾. Suphi'nin sol fikirlerle ilgisi daha sonraki yıllarda olacaktır.

Fransa'daki tahsilini tamamlayan ve İstanbul'a dönen Mustafa Suphi, gazeteci olarak çalışmayı denemiş, "Tanin", "Servet-i Fünûn", "Hak" gazetelerinde çalışmıştır. Suphi'nin bu dönemdeki yazılarında sosyalizmin izine rastlanamamaktadır⁽⁷⁾. Suphi'yi bundan sonra İttihat ve Terakki'ye karşı olan muhalefet içerisinde görmekteyiz. İttihat ve Terakki'ye muhalif "Hürriyet ve İtilâf"çılar yanında yer alan Mustafa Suphi, Ferit (Tek)⁽⁸⁾, ve Yusuf Akçura'nın⁽⁹⁾ kurduğu "Millî Meşrutiyet Fırkası"⁽¹⁰⁾ na katılır. Haziran 1913'de Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine yapılan tutuklamada diğer muhaliflerle birlikte o da Sinop'a sürülür⁽¹¹⁾.

- (4) Dumont, s. 38; Suphi'nin bu okuldan mezun olurken verdiği tez için bkz. Mete Tunçay — Türkiye'de Sol Akımlar (1908 - 1925), Ankara 1978, 3. bsk. s. 133, dipnotu 163.
- (5) Tevetoğlu, s. 25 - 26; Mete Tunçay — "Paul Dumont'un Yazısı Dolayısıyla Mustafa Suphi Üstüne Notlar", Birikim, Mart 1980, s. 57'de Mustafa Suphi 1915'den önce sosyalist değildi diyerek bu konuda bilgi vermektedir.
- (6) Çoruhlu, 2 Temmuz 1966, Tefrika No: 2; "Mustafa Suphi gönlünde sosyalistçe özelemler taşımışsa bile, II. Meşrutiyet Türkiye'sinde İttihat ve Terakki istibdadına karşı girişilen genel özgürlük savaşını bir parçası olarak hareket etmekten daha ileriye gidememiştir" (Tunçay, Sol... s. 196 - 197); Bu konuda Tevetoğlu işe Mustafa Suphi'nin o dönemde sosyalist olmadığını ve sosyalist eylemlere katılmadığını Dr. Rıza Nur Beyden şahsen öğrendiğini söylemektedir (s. 25 - 26).
- (7) Tevetoğlu, s. 208; Dumont, s. 39; A. Cevat Emre — "1920 Moskova'sında Türk Komünistleri", Tarih Dünyası, Sayı 1, Yıl 1, Aralık 1964, s. 91.
- (8) Millî Mücadele yıllarında ve Cumhuriyet döneminde çeşitli bakanlıklarda bulunmuş ve büyükelçilik yapmıştır. Mustafa Suphi'nin Trabzon'da öldürüldüğü tarihlerde Ferit Bey Büyük Millet Meclisi üyesi ve Dahiliye Vekiliydi.
- (9) Yusuf Akçura, (1876 - 1933) Türkçü hareketin ileri gelenlerindenidir. 1908 sonrası İstanbul'a gelerek burada faaliyette bulunmuştur.
- (10) "Millî Meşrutiyet Fırkası" için bkz. Tarık Zafer Tunaya — Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859 - 1952, İstanbul 1952, s. 358 - 368.
- (11) Sinop sürgünü ve sürülenler için bkz. Varınca, s. 16; Tunçay(Sol..., s. 196; Tevetoğlu; s. 268, Dumont, s. 39; Çoruhlu, 2 Temmuz 1966, Tefrika No: 2.

Sinop'ta sürgünde bulunduğu yıllarda Mustafa Suphi'nin İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin Beynelmilel Farmasonluğuna karşı Millî bir Farmasonluk kurmayı tasarladığı ve hep birlikte Sinop'tan kaçışlarını A. Bedevî Kuran eserinde ayrıntılarıyla açıklamaktadır⁽¹²⁾.

Sinop'tan kaçanların Batı'ya ve Mısır'a gitmelerine karşılık, M. Suphi, bundan sonraki hayatında yeni bir dönemin başlayacağı Rusya'ya 1914'de siyasî mülteci olarak sığınır.

Rusya'ya geçişinden sonra patlak veren I. Dünya Savaşı sonrası, onun diğer Türk vatandaşları gibi sivil tutsak olmasına sebep olur. Önce Moskova'nın güneyindeki Kaluga şehrine, daha sonra ise Uralsk şehrine sürülür. İşte bu sıralarda, enterne edildiği kamplarda bulunan Türklere çeşitli sol fikirleri benimseyenlerle, aynı yerde sürgünde bulunan Rus sosyalistleriyle ve Bolşeviklerle temasa geçmesi muhtemelen Bolşevik fikirleri benimseyip onlarla işbirliği yapmasında başlangıç noktası olmuştur⁽¹³⁾. Mustafa Suphi'nin Bolşevikleşmesinde Kazan Türklere de büyük tesirleri olmuştur⁽¹⁴⁾. 1917 Ekim İhtilâli sonrası "Milletler Komiserliği"ne bağlı olarak kurulan "Müslüman Komiserliği"nin üyeliğine seçilen ve "Kızıl Bayrak" gazetesini çıkaran Kazanlı Molla Nur Vahidof, yazar ve bilgin Alimcan İbrahimof ve Şerif Manatov'un tavsiyesiyle Stalin'le görüşen Mustafa Suphi, "Müslüman Komiserliği"ne bağlı olarak kurulan "Türk Şubesi"nin oluşturulmasını sağlar⁽¹⁵⁾. Böylece Mustafa Suphi, 1918 Mart'ında "Müslüman Komiserliği" teşkilâtına katılarak artık Bolşevik olmuş ve Osmanlı aydın Türklere Rusya Türkleri üzerindeki etkisini kullanarak Bolşeviklere hizmet edeceği gibi, Osmanlı savaş esirlerini de,

---

(12) Ahmet Bedevî Kuran — Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele, İstanbul 1959, s. 622 vd.

(13) Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi, S.S.C.B. Bilimler Akademisi, (Çev: A. Hasanoğlu) İstanbul 1979, s. 56'da Türkiye'deki komünist hareketin düzenleyicilerinden biri olarak sayılan Mustafa Suphi'nin görüşlerinin biçimlenmesinde Rusya'da kalışının etkisinin oldukça büyük olduğu söylenmektedir.

(14) Kazan'daki gelişmeler için bkz. Çoruhlu, 3 Temmuz 1966, Tefrika No: 3, "Mustafa Suphi'de işte bu Kazan'lı Bolşeviklerle temasa geçmiş ve çok kısa bir zamanda kendisi de 'komünist - bolşevik' oluvermişti" demektedir.

(15) "Müslüman Komiserliği" üyesi olan Kazan'lı Alimcan İbrahimof, Molla Nur Vahidof ve Şerif Manatov hakkında bilgi için bkz. Çoruhlu, 4 Temmuz 1966, Tefrika No: 4.

Rusya'daki iç savaşta Bolşeviklerin yanında savaşarak, Rusya Türklerinin Bolşeviklerle aynı yola girmelerini sağlamaya yardımcı olacaktır⁽¹⁶⁾.

Bundan sonra "Yeni Dünya" gazetesi masrafları Sovyet Rusya Hükümetince karşılanarak çıkarılmaya başlanıyordu; bu gazete vasıtasıyla Türkiye ve özellikle de İttihat ve Terakkî aleyhine Bolşevik propagandayla dolu yayın faaliyeti sürdürülerek⁽¹⁷⁾, 25 Temmuz 1918'de Moskova'da toplanan Türk Sol Sosyalistler Konferansı'nın toplanmasına yardımcı olan Suphi'yi, bu konferansın başarısızlığa uğraması pek yıldırmamıştır. 1918 Kasım'ında Moskova'da yapılan Müslüman Komünistlerinin Birinci Kongresi'ne katılarak bütün Rusya Müslüman İşleri Merkez Komitesi Üyesi ve Milletler Arası Doğu Propaganda Dairesi'nin Türk Seksiyonu Başkanı olmuştur⁽¹⁸⁾.

1918 Aralık ayında Petrograd'da yapılan Uluslararası Devrimciler toplantısına katılan Suphi, daha sonra 1919 yılı Martında Lenin tarafından oluşturulan III. Enternasyonalin ilk toplantısında "Türk Komünistleri"ni temsil etmişti⁽¹⁹⁾. Bağlandığı yeni sistemin liderliğini yapan kişilerin fikir-

---

(16) Yusuf Hikmet Bayur — "Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başlı Dışarda Akımlar" **Bellekten**, Cilt xxxv, Sayı 140, Ekim 1971; Dumont, s. 40.

(17) Çoruhlu, 5 Temmuz 1966, Tefrika No: 5; Brest — Litovsk anlaşması şartlarını yerine getirmek için Rusya'da görevli olarak bulunan Galip Kemal Bey 29 Nisan 1918 tarihli Dahiliye Nazırı Ahmet Nesimi Bey'e gönderdiği raporda, "İslâm Komiserliği'nden ve Yeni Dünya gazetesinden bahsetmektedir" (s. 25 - 26). Bundan başka Galip Kemal Bey, Vahidof'un milli duyguları yayan "İl" gazetesinin kapatılarak, yerine sırf Bolşevik prensipleri benimseyen ve yayan "Yeni Dünya" gazetesiyle Osmanlı Devleti'ne özellikle de İttihat ve Terakkî aleyhine yazılar yazan bir gazete çıkarıldığını, kendisinin Brest - Litovsk anlaşması gereği bu tür yazılara son verilmesi yolundaki talebinin ise, Rusya'da basının hür olduğu ve sovyet yetkililerinin Müslüman Sosyalistlerinin görüşlerini değiştirmek durumunda olmadıkları yolunda karşılık bulduğunu yazmaktadır (s. 38). İttihat ve Terakkî'yi suçlayan yazılara örnekler için bkz. Söylemezoğlu, (s. 39).

(18) S. George Harris - **Türkiye'de Komünizmin Kaynakları**, (Çev: Enis Yek), İstanbul 1976, 2. bsk. s. 75; Tunçay, Sol..., s. 201.

(19) Tevetoğlu, s. 209; Çoruhlu, 5 Temmuz 1966, Tefrika No: 5; Tunçay, Sol..., s. 201.

leri doğrultusunda hareketle bu türden faaliyetlerin idarecisi olarak, Anadolu'ya dönmek Suphi'ye olağanüstü cazip geliyordu⁽²⁰⁾.

Bu arada Rusya'daki esir kamplarına giderek Türk esirler arasında da propaganda faaliyetlerinde bulunmayı ihmal etmiyor, Türk esirlerine "İçtimaî İnkılâp"ı telkin ediyordu. Bu yöndeki çalışmalarını Moskova, Kazan, Samara, Saratof, Rezan ve Astrahan'da sürdürerek, "Komünist Hücreler" kurmayı ve ileride Türkiye'de "İçtimaî İnkılâp" için faydalanılacak "Kızıl Türk Alayı" nı oluşturmayı tasarlamaktaydı⁽²¹⁾.

Kırım'a Sovyet birliklerinin girmelerinden sonra, 1919 yılı başlarında, Türkiye'ye yakın olmak düşüncesiyle "Yeni Dünya" gazetesini ve ekibini Kırım'a taşıyan Suphi, yayın faaliyetini artık sadece yerli halka yönelik olmaktan çıkararak "Anadolu'nun İşçi ve Köylüleri"ni etkileme yolunu tutmuştu. Kırım'dan Türkiye'ye, özellikle Trabzon gibi Anadolu limanlarına bol miktarda propaganda amacına yönelik yayın yanında, propagandacı kişiler de gönderilmeye başlandı⁽²²⁾. Denikin'in kuvvetleri tekrar Kırım'ı ele geçirince (24 Haziran 1919) Mustafa Suphi'de Bolşeviklerin elinde bulunan Odesa'ya geçerek çalışmalarını orada sürdürmüştü. "Yeni Dünya" gazetesini tekrar yayın faaliyetine başlamış ve 1919 yazı başlarında İstanbul ve Anadolu'ya, çok sayıda savaş esiri, propagandacı ve parti temsilcilerinden yüksek rütbeli iki kişi⁽²³⁾yi, "Yeni Dünya" gazetesinden başka bildiriler ve broşürlerle birlikte Anadolu'ya yollanmıştır. Bütün bunlar, Mustafa Suphi'nin Türkiye ile gerçek ilişki kurmasının delilleri idi⁽²⁴⁾.

(20) Harris, s. 76.

(21) Çoruhlu, 5 Temmuz 1966, Tefrika No: 5; Tevetoğlu, s. 209.

(22) Dumont, s. 54; Harris, s. 76; Tevetoğlu, s. 209; Tunçay, Sol..., s. 203; Çoruhlu, İstanbul'a yetiştirilmiş beş on kişi gönderildiğini, onların ise İstanbul'da komünist - bolşevik teşkilatına girdiklerini, yine o sıralarda Anadolu sahillerinden ve İstanbul'dan Kırım'a kaçak eşya ve mal taşıyan birçok yelkenli ve takalardan Ruz gizli teşkilatının yardım ve bilgisi dahilinde propaganda edildiğini söylemektedir. (5 Temmuz 1966, Tefrika No: 5). Bustafa Suphi'nin Kırım'daki faaliyetleri için ayrıca bkz. Bayur, s. 596 - 597.

(23) Tunçay, Sol..., s. 203, dipnotu 177; Tunçay, bu konuda gelen iki kişiden birinin Kuvvayı Seyyâre'nin Bolşevik Taburu kumandanı Yüzbaşı İsmail Hakkı olabileceğini söyleyerek, bu konuya dair bilgi vermektedir (s. 142 - 143); Dumont, s. 43; Harris, s. 77; Bayur ise Mustafa Suphi'nin sunduğu layihâdan bu konuda bahsettiğini ve merkez heyeti azâsından iki arkadaşının İstanbul'a gittiği yolunda bilgi verdiğini söylemektedir (s. 597).

(24) Dumont, s. 43.

1919 Eylül'ünde Moskova'ya gelerek orada kısa bir süre kalan Suphi'nin grubuna, burada, Almanya'da tahsilde iken Spartakist harekete katılanlardan Kayserili İsmail Hakkı ve Ethem Nejat dahil olmuşlardı⁽²⁵⁾.

Bir an önce Türkiye'ye dönmek isteğinde olan Mustafa Suphi, Moskova'da kısa bir süre kalarak 1920 yılı başlarında Türkistan'a geçmiş burada yaptığı çalışmalardan sonra, Şal'va Eliava Yoldaş'ın isteğiyle Türkistan'a komşu ülkelerde inkılapçı fikirlerin yayılmasını amaçlayan "Beynelmillel Şark Tebligat Şûrâsı"nı kurmuştur⁽²⁶⁾. Taşkent'teki Komünist Örgütü kendisinden istenilen şekilde yeniden oluşturan Suphi, burada "Yeni Dünya" gazetesiyile Türk esirler arasında propaganda faaliyetine devam etmiş ve "Türk Kızıl Ordusu"nu meydana getirmek için çaba sarfetmiştir.

Aynı tarihlerde Azerbaycan'dan gelenlerin de yardımıyla yönetimin Bolşeviklerin eline geçmesi⁽²⁷⁾, Mustafa Suphi'ye Anadolu'ya yakın olma düşüncesiyle 27 Mayıs 1920'de teşkilâtını Bakû'ye taşıma imkânı sağlamıştı⁽²⁸⁾. Burada kendisinden evvel Anadolu'dan gelen İttihatçılar tarafından kurulmuş olan "Türk Komünist Fırkası"nı yeniden düzenleyerek⁽²⁹⁾, daha sonraki çalışmalarını artık direkt olarak Anadolu'ya yönelterek orada kurulmuş olan teşkilâtları toplamak, hatta Anadolu'daki hareketleri yönlendirerek Sovyet Rusya'daki sisteme benzer bir sistem kurmak ve Millî direnişin başına geçmek doğrultusunda yoğunlaştırmıştır.

Bakû'deki teşkilâtının yeniden düzenlenmesi, ve oluşturulan şubelerinin⁽³⁰⁾ faaliyetlerini şöyle özetleyebiliriz: Teşkilât Şubesi; İstanbul, Zonguldak, Trabzon ve çevresi, Nahcivan, Kuzey Kafkasya ve Anadolu'nun Karadeniz kıyılarında şubeler açmıştır. Basın ve propaganda alanında ise; Yeni Dünya Gazetesi tekrar faaliyete geçirilerek, Bakû dışında Türkiye'ye ve diğer bölgelere göndermek şeklinde çalışmalar yapılması yanında, bir

(25) Çoruhlu, 5 Temmuz 1966, Tefrika No: 5.

(26) Bu merkezin başlıca hedefi, İran, Afganistan ve Hindistan'ın Bolşevikleşmesine yöneliktir. Geniş bilgi için bkz. Çoruhlu, 7 Temmuz 1966, Tefrika No: 7; Tunçay, Sol..., s. 204; Dumont, Türkiye'ye yapılması muhtemel bir askeri müdahalenin temellerini oluşturmak gayesiyle, Sibirya'dan enterné edilmiş olan Türk Savaş esirlerinin Taşkent'e getirilerek, burada bir ideolojik çıkarılıktan geçirildiğini, ve daha sonra oluşturulan "Kızıl Müfrezeer"nin temelini teşkil eden esirlerin büyük bir bölümünün Mustafa Suphi'nin bu teşebbüsü ile vatanlarına dönebilmek ümidinde olduklarını gözönünde tutulması gerektiğini belirtmektedir (s. 44).

(27) Bayur, s. 604 - 608.

(28) Dumont, s. 44.

(29) Bu yeniden düzenleme konusunda bkz. Dumont, s. 147.

(30) Suphi, s. 36 - 39; Tunçay, Sol..., s. 204 - 205; Bu şubelerin görevleriyle ilgili olarak bkz. Dumont, s. 45.

telif ve tercüme bürosu kurularak, kitap çevirileri yapılması yoluna gidilmiştir. İrtibat ve İstihbarat şubesinin faaliyeti ise; Türkiye'ye daha evvel gönderilenler aracılığıyla yürütülüyordu. Bunun yanında askerî şube ise, Bakü'de "Türk Kızıl Ordu" birliğinin oluşturulması yolunda gayret sarfetmekteydi⁽³¹⁾.

Mustafa Suphi'nin doğrudan doğruya Türkiye'ye yönelik faaliyetlerine gelince; Ankara Hükümeti ile ilişki kurmak amacıyla, Bakü'deki teşkilâtın merkez heyeti üyelerinden, Süleyman Sami⁽³²⁾, 1920 Temmuz ayı içerisinde Trabzon'a gelen ve beraberinde Türkiye Komünist Partisi Heyeti Merkeziyesi Reisi Mustafa Suphi ve Azadan Mehmet Emin'in imzalarını taşıyan 15 Haziran 1920 tarihli ve "Büyük Millet Meclisi Reisi ve Kuvayı Milliye Kumandanı Mustafa Kemal Paşa hazretlerine" hitaben bir de mektup getirmişti⁽³³⁾. Mektupta, Anadolu'da Bolşeviklerin serbestçe çalışmalarına izin verilip verilmeyeceği, Bolşevikliğin Anadolu'da uygulamaya konulabilmesi için şimdilik Bolşevik programında ne gibi değişiklikler düşünüldüğünü ve programın tatbiki konusunda Büyük Millet Meclisi'nin görüşleri sorularak, bundan sonra yürütülecek işlerde Sovyet Hükümeti'nin bu komiteyi yetkili kıldığı ve Sovyet yardımlarının da Bakü teşkilâtı aracılığıyla yapılacağı bildiriliyordu⁽³⁴⁾. Bu teşebbüs sonrası Süleyman Sa-

(31) Sonradan Taşnak Ermenileriyle savaşarak kendilerine yol açıp, Anadolu'ya giren bu kuvvetle ilgili olarak, Moskova'ya elçilik vazifesine başlamak üzere giden Ali Fuat Cebesoy, "Bakü'de Sovyetlerin desteğiyle ve Türk İştirakiyyun Teşkilâtı tarafından kurulan bu 1200 mevcutlu piyade alayının subay ve erleriye konuştuğunu, bunardan hiçbirinin Bolşevik prensiplerine bağlı olmadıklarını, aksine bir an evvel yurda dönerek Kurtuluş Savaşına katılmayı amaçladıklarını söylemektedir" (Moskova Hatıraları, Ankara 1982, b. bsk. s. 47).

(32) Trabzon'da III. Kafkas Fırkası Kumandanı olan Rüşti Bey'in telgrafında Süleyman Sami'nin Komitern'in merkez heyeti arazsından ve Türkiye İştirakiyyun Teşkilâtının siyasi ve harbi komiseri olduğu yolunda geniş bilgi için bkz. Cebesoy, s. 46.

(33) Mektup için bkz. Cebesoy, s. 44 - 46.

(34) Bu mektubu Tevetoğlu, Dışişleri Bakanlığı Arşivi (42 - A - 1) kutu 47'ye atfen vermektedir (s. 221 - 223). Ayrıca bkz. Cebesoy, s. 45. III. Fırka Kumandanı Rüşti Bey Trabzon'dan 16 - 17.3.1936 tarihinde 15. Kolordu Kumandanlığına çektiği telde; Azerbaycan'a gitmek üzere Trabzon'dan hareket eden Erkân-ı Harp Yüzbaşısı Mustafa Bey'in Rize'den gönderdiği raporda, teşkilât yapmak üzere Lenin tarafından 7 ay önce İstanbul'a gönderilen ve Moskova'ya gitmek üzere Rize'de bulunan 3 Kiyeli Bolşevik ile yaptığı görüşmeden Lenin'e sunulmak üzere yetkili bir şahıstan (Kuvayı Milli-ye Heyet-i Temsilîyesinden) öğrenmek istedikleri şeyler Süleyman Sami'nin mektubundakilere çok benzemektedir. Geniş bilgi için bkz. Kâzım Karabekir — İstiklâl Harbimiz, İstanbul 1969, 2. bs. s. 510 - 512.

mi'ye izin verilmiş; o da önce Eskişehir'e ve sonra Ankara'ya gitmiş; bu arada, Gizli Türkiye Komünist Partililer, Yeşil Ordular ve resmî çevrelerle ilişki kurmuştur⁽³⁵⁾.

Bundan sonra Mustafa Suphi 17 Temmuz'da Bakü'den Talipzâde Yusuf Ziya Bey⁽³⁶⁾ ile Kâzım Karabekir'e bir mektup göndermiştir⁽³⁷⁾. Bunu takiben Nahçıvan üzerinden Salih Zeki'yi Erzurum'a göndererek Ankara ile ilişki kurma yollarını genişletmeye çalışmıştır. 2 Ağustos'ta Kâzım Karabekir'le görüşen Salih Zeki⁽³⁸⁾, yaklaşan Bakü Kurultayı'na yetişmek düşüncesiyle, Ankara'ya daha sonra geleceğini söyleyerek, Trabzon'a gitmiş ve orada Büyük Millet Meclisi Reisliğine, Türkiye Komünist teşkilâtının maksat ve gayelerini açıklayan bir mektup göndererek kendisi Azerbaycan'a dönmüştür⁽³⁹⁾.

Kâzım Karabekir, 3 Ağustos 1920 tarihli telgrafıyla Mustafa Kemal'e, bunları memnun edecek bir görev vererek, onlarla anlaşmasını tavsiye etmiş; Mustafa Suphi ve arkadaşlarının geri çevrilmelerinin ülkede çıkacağı muhtemel karışıklıklardan çekindiğini belirtmiştir⁽⁴⁰⁾. Buna rağmen Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'nun içişlerine Sovyetlerin müdahale edebilmelerine yol açabilecek her şeye kesinlikle karşıydı. Fakat, Sovyet yardımının gerekliliği ve içinde bulunulan nazik durum, ihtiyatlı hareketi gerektiriyordu. Kâzım Karabekir'in tavsiyelerine rağmen, Mustafa Kemal

(35) Tunçay, Sol..., s. 206; Çoruhlu, Süleyman Sami'nin Ankara'ya, yoluna devam edip etmemesi konusunda sorulan soruya olumlu cevap verildiğini yazmaktadır (8 Temmuz 1966, Tefrika No: 8). Baytar iBnbaşı Salih Hacıoğlu, Süleyman Sami'yle görüştiklerini Ankara İstiklâl Mahkemesi'ndeki ifadesinde söylemiştir. Geniş bilgi için bkz. "Yeşil Ordu Cemiyeti", *Yakın Tarihimiz*, Cilt I, s. 282.

(36) Talipzade Yusuf Ziya Bey için bkz. Karabekir, s. 770.

(37) Karabekir, s. 770.

(38) Salih Zeki ile görüşen Kâzım Karabekir, Büyük Millet Meclisi Başkanlığına, 3 Ağustos 1336 tarihli yazıyla durumu bildirir ve Salih Zeki'nin beyanatını kısaca, Kurtuluşun ancak Bolşevik idare tarzında olduğu, içerde Komünist teşkilât yapılmasına izin, Bakü'deki Kurultay için 8, 10 aday kazanmak ve Anadolu'nun bazı yerlerinde Komünist teşkilâtlarına girmiş kimseler olduğunu belirterek, Karabekir'in de Erzurum'da serbest veya gizli teşkilât yapılmasına izin vermesi yolunda olduğu şeklinde özetlenmekteydi. Bunlara ise Kâzım Karabekir, Ankara ile görüşülmesi yolunda cevap vermişti (Karabekir, s. 780).

(39) Cebesoy, s. 47 - 48.

(40) Karabekir, s. 780 - 781.

Paşa, Suphi'nin Bakü'deki örgütünün teklifini duymamış olmak yolunu seçerek verilecek cevap için 13 Eylül tarihine kadar beklemiştir⁽⁴¹⁾.

1920 Eylül'ünün ilk haftasında Komintern'in Şark Milletlerini Emperyalistlere karşı teşvik ve harekete geçirmek maksadıyla toplanan Bakü Kurultayı⁽⁴²⁾'ni takiben Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi, 10 Eylül 1920'de Bakü'de Kızıl Ordu Kulübünde açıldı. Türkiye ve Sovyet Rusya'daki 15 kadar teşkilâtın gelen 74 delegeden 32'si tam oy hakkına sahipti; 42'si ise danışma niteliğinde (istişari) oyu olan kişilerden oluşmaktaydı⁽⁴³⁾. Kongreye katılanların her biri Türkiye'nin bir vilâyetini temsil ediyordu, üyeler arasında bir birliğin olmadığı toplantıda, daha önce yaptığı çalışmalar hakkında merkez heyetinin faaliyet raporunu okuyan Mustafa Suphi, yapılan seçimlerde Türkiye Komünist Fırkası'nın başkanlığına getirilmişti⁽⁴⁴⁾.

Mustafa Kemâl Paşa, yukarıda bahsettiğimiz gibi, Suphi'nin tekliflerini duymazdan gelmiş, ama vakti gelince; "Bakü'de Türkiye İştirakiyyun Komitesi Heyet-i Merkeziye Reisi Mustafa Suphi Bey ve Azâdan Mehmet Emin Yoldaşlara" başlığını taşıyan 13.9.1336 (1920) tarihli ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemâl imzasıyla bir mektup göndermişti⁽⁴⁵⁾. Mektupta, Türkiye Komünist Fırkası'yla aynı gâye için çalışmakta olduklarından duyduğu memnuniyeti belirtmiş, Ankara'daki yönetimin Sovyet idaresine benzediğini, içtimaî inkılâbın da halktan doğmuş olan Büyük Millet Meclisince idare edildiğini, bunun dışında girilecek başka bir hareket ve teşkilâtlanmanın milletin birliğini ve direnişin kıracağını belirterek, aynı gaye uğruna çalışan Bakü'deki teşkilâtın Büyük Millet

(41) Dumont, s. 47.

(42) Bu Kurultay, o günlerde Türkler tarafından "Şark Mille-i Mazlumesi Konferansı", "Şark İllerinin Birinci Kurultayı" olarak isimlendirilmiştir. Aynı kongre tercüme yoluyla bugünkü dile de "Doğu Halkları Kurultayı" olarak geçmiştir (Le Premier Congrès des Peuples de l'Orient). Bu Kurultay'a Enver Paşa'da katılmış ve bir konuşma metni sunmuştur. Geniş bilgi için bkz. Türkkaya Ataöv - "1 - 7 Eylül 1920 Doğu Halkları Birinci Kongresinde (Bakü) Enver Paşa'nın Konuşma Metni ve Bununla İlgili Kararlar", S.B.F. Der. XXIX, Sayı 1 - 2, Ankara 1975; Süreyya H. Şehidoğlu - Eylül 1920 Bakü Kurultayı ve Milli Mücadele'ye Sağdan ve Soldan El Koyma Çabaları, İstanbul 1975.

(43) Çoruhlu, 10 Temmuz 1966, Tefrika No: 10; Bayur, s. 624; Ahmet Cevat Emre - "1920 Moskvasında Türk Komünistleri" Tarih Dünyası, Sayı 1 - 3 Aralık 1964. Şubat 1965, s. 148 - 149.

(44) Bayur, s. 625 - 629; Çoruhlu, 10 - 11 Temmuz 1966, Tefrika No: 10 - 11; Ali Alev - Doğu Halkları Kurultayı, İstanbul 1975, Tunçay, Sol..., s. 218.

(45) Tevetoğlu Dışişleri Bakanlığı Arşivini kaynak göstererek, bu mektubu vermektedir (s. 223 - 225); Ayrıca bkz. Rasih Nuri İleri - Atatürk ve Komünizm, İstanbul 1970, s. 148 - 150.

Meclisi ile ilişki kurması gerektiğini bildirmiş ve mektubuna Türk Komünist Partisiyle sıkı ilişkilere girmek için Büyük Millet Meclisi nezdinde tam yetkiye sahip bir temsilci göndermelerini, ayrıca Ankara tarafından Bakü'ye gönderilen Memduh Şevket Bey'le temas kurmalarını isteyerek son vermişlerdir.

Bu mektupta açıkça bir davet olmamakla beraber, Mustafa Suphi'yle Mustafa Kemal arasında başka haberleşme olup olmadığı bilinmemektedir⁽⁴⁶⁾. Yalnız, Mustafa Suphi, 1920 Kasım ayında Mustafa Kemal Paşa'ya son bir mektup daha göndermiştir⁽⁴⁷⁾. Bundan sonra Moskova'da bulunduğu günden beri, Türkiye'de oluşmakta olan Komünist hareketin başına geçmek arzusu ile⁽⁴⁸⁾, Mustafa Suphi ve arkadaşları, bu tarihlerde Ankara'ya gelmek üzere olan Sovyet Büyükelçisi Budi Midivani'nin heyetine dahil olarak yola çıkmışlar ve 28 Aralık 1920'de Kars'a gelmişlerdir⁽⁴⁹⁾. Mustafa Suphi'yle, Moskova'ya beraberindeki elçilik heyetiyle giderken görüşen Ali Fuat Cebesoy, 2 Ocak 1921 tarihinde yaptıkları görüşmeden edindiği izlenimlerini şöyle anlatmaktadır.

"... Mustafa Suphi'yi şöret ve ihtiras peşinde koşan zeki, kurnaz ve azim sahibi bir şahsiyet gibi görmüştüm(...) Komünizme inanıyor, fikir ve prensiplerini kendisi siyasetine vasıta yapmak istiyordu. (...) Mustafa Kemal Paşa ile veyahut arkadaşları ile Komünizmin tatbikine başlamayı bile hatırından geçiriyordu. Mustafa Suphi, her ihtilâlcî ve inkılâpçı gibi sakın, kurnaz ve kuvvetli bir şahsiyet gibi görünmeye çalışıyordu..."⁽⁵⁰⁾.

Durum gerçekten Ali Fuat (Cebesoy)'ın anlattıklarını doğrulayıcı nitelikteydi. Kars'a gelen Mustafa Suphi heyeti ordu içinde propandaya koyulduğu gibi, "... mademki Türkiye yardım alıyor, gerçek yani, III. Enternasyonal yoluyla Rusya'ya bağımlı bir Komünist Partisi'nin Anadolu'da çalışmasını kabule mecburdur..."⁽⁵¹⁾. Şeklindeki mülâhazaları ve Rus El-

(46) Karabekir, s. 782'de Mustafa Suphi'nin Ankara'ya gelmek için Büyük Millet Meclisinden müsaade istediğini ve bu isteğin kabul olduğunu yazmaktadır. Bu konuda İleri'de Suphi'nin Ankara'ya çağırıldığını yazmaktadır (s. 24).

(47) Çoruhlu, 12 - 13 Temmuz 1966, Tefrika No: 12 - 13.

(48) Emre, s. 9.3

(49) Kars'a gelen heyet içerisinde Ankara ve Eskişehir'deki Komünist faaliyetlerinden dolayı yurt dışına çıkarılmış bulunan Şerif Manatov'da bulunuyordu. Şerif Manatov'un seyahatine izin verilmeyerek geri döndürülmüştür (Çoruhlu, 14 Temmuz 1966, Tefrika No: 14; Karabekir, s. 852; Emre Manatov'un Mustafa Suphi'yi Türkiye'ye gidişine ilişkin olarak uyardığını söylemektedir) (s. 93).

(50) Cebesoy, s. 51.

(51) Bayur, s. 639.

çilik Heyeti⁽⁵²⁾ ile ilişkilere girmesi, hakkındaki kuşkuları iyice artırmıştı. Bunun üzerine Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Ankara'ya gönderilmeleri Hükümetçe kararlaştırıldı⁽⁵³⁾. 11 Ocak'ta Ethem Nejat'la Mustafa Suphi, durumdan şüphelenmiş olacaklar ki, arkadaşlarının Erzurum üzerinden kendilerinin de Tiflis yoluyla giderek, seyahatlarının bundan sonraki bölümünü deniz yoluyla gerçekleştirmek istediklerini Kâzım Karabekir'e ilemişlerdi. Buna karşılık Kâzım Karabekir, "... ya hepiniz Erzurum üzerinden giderek halkın hissiyatını görürsünüz veyahut Ankara seyahatından vazgeçerek Bakü'ye avdet edersiniz. Zaten ordumuzda Bolşevik teşkilâtı yaptığınız hakkında dedikodular başladı, kol kol ayrılarak seyahatiniz aleyhinize daha büyük dedikodulara sebep olacaktır..."⁽⁵⁴⁾ diyerek onları Erzurum yoluyla gitmeye razı etmişti.

Bunun üzerine Kâzım Karabekir'le Erzurum Valisi Hamit Bey arasında meydana gelen bir takım yazışmalardan sonra, heyete karşı yolda nasıl davranılacağı konusunda Karabekir ile Hamit Bey görüş birliğine varırlar⁽⁵⁵⁾. Heyetin Erzurum'a gelişi, bu plân doğrultusunda hazırlanan şiddetli gösterilere sebep oldu. Zaten, Ankara'da bir Komünist Fırkası'nın kuruiması ve Büyük Millet Meclisi'nde Bolsevikliğe eğilimli Milletvekillerinin olması, Erzurum'da hiç hoş karşılanmamaktaydı. Dolayısıyla, Erzurum'da özellikle Hoca Raif Efendi'nin başkanlığında Erzurum Eşrafının da katılımıyla "Muhâfaza-i Mukaddesat ve Müdâfaa-i Hukuk" adıyla bir cemiyet kurulmuş ve bu cemiyet hükümete resmen başvurarak komünistliğin kınanmasını ve yasak edilmesini Ankara'dan resmi bir açıklamayla istemişti⁽⁵⁶⁾. Oysa; küçük bir zümre de olsa Erzurum'da Bolşevik kafilesi'nin gelmekte olduğu haberi büyük bir heyecana sebep olmuştu; fakat, bu "Solcular" Erzurum'da çok küçük bir zümreyi teşkil ediyorlardı⁽⁵⁷⁾.

---

(52) Bu arada, "... Midivani Kars'da bulunduğu 24 gün kadar misafirliğinde boş durmadı. Civar amlakan köylerinde Bolşevik teşkilâtı yaptı. Mustafa Suphi Heyetini idare etti, yola çıkardı. Karabekir, s. 853.

(53) Bayur, s. 642.

(54) Karabekir, s. 853.

(55) Bu tellesmeler için bkz. Bayur, s. 642 - 645.

(56) Bayur, s. 646.

(57) Çoruhlu, 14 Temmuz 1966, Tefrika No: 14; Erzurum Mebusu Necati Bey'in kardeşi olan Mithat Bey'in, en son Maarif Müdürlüğüne tayin edildiğini söyleyen Mustafa Kemâl Paşa, bunlar hakkında "...Bu zat menfaatine düşkün olduğundan çoğunluk tarafından pek sevilmez. Halk hükümeti meselesinde bendenizi müsait bulamadığından, Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beylerle haberleşerek, işin önceden hazırlandığını ve kararlaştırıldığını zannediyorum." demekte idi. Nutuk, Cilt II. 2. bsk. İstanbul 1980, s. 57.

Bu konunun gelişimi şöyle olmuştu : Celâlettin Arif Bey, bir önerge ile Meclis'ten bir ay izin alarak, yanına Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'i de alıp Erzurum'a gitmiş; Kâzım Karabekir'le görüşerek, kendisinin vilâyet-i şarkiye valiliğine Hüseyin Avni'nin de Erzurum valiliğine tayinini istemişti. Kâzım Karabekir'i de kazanan bu kişilerin söz konusu istekleri Ankara tarafından geri çevrilmişti⁽⁵⁸⁾.

Kâzım Karabekir'in naklettiğine göre, "Halk Hükümeti" tesis ile ilgili olarak Müdâfaa-i Hukuk'daki gençler, ordu içinde çalışmalarda bulunmuşlar ve 8 Ağustos'ta yeni Maarif Müdürü Mithat Bey (Albayrak Gazetesi Sahibi)⁽⁵⁹⁾, Dar-ül Muallimin Müdürü Cevat Bey ile birlikte oKlordu Erkân-ı Harbiye Reisi Mustafa Beyler Hasankale'de Kâzım Karabekir'le görüşmüşler ve bilhassa Mithat Bey Halk Hükümeti teşkil etmenin gerekliliği üzerinde durmuş, buna karşılık Kâzım Karabekir'de böyle bir teşkilâtın Ankara'dan habersiz kurulamayacağını söylemiş ve şunları ilâve etmiştir :

"... Eğer Komünizm kabul edilmek lâzımsa, bunu ancak Millet Meclisi kabul edebilir. Bir takım talepler ve ihtilâllerle olmaz. Bunu Bakü'ye de bildirdim..."⁽⁶⁰⁾.

Mustafa Suphi ve arkadaşlarına karşı gösterilen olumsuz tezahürat sonucu heyet, Trabzon'a hareket etmek zorunda kaldı⁽⁶¹⁾. Trabzon'da da aynı türden davranışlarla karşılaşan Suphi heyeti, Bakü'ye dönmek üzere Batum'a gönderilmek için Yahya Kahya'nın⁽⁶²⁾ adamları tarafından bir motora bindirilmişse de, daha sonra bunlar Kahya'nın emriyle denizde boğdurulara köldürülmüşlerdir. Mustafa Suphi ve Yoldaşlarının öldürülmeleri ve heyetin sayısı konusunda günümüze kadar uzayan çeşitli tartışmalar olmaktadır⁽⁶³⁾.

Mustafa Suphi'nin Rusya'dan Anadolu'ya yönelik olarak yapmaya çalıştığı yayın faaliyetleri ve yine Sovyet Rusya'da yetiştirilerek Anadolu'ya

(58) Karabekir, s. 827 - 828; Nutuk, Cilt II, s. 46 - 56.

(59) Karabekir, s. 782, Dipnotu 1. Ömer Sami Coşar - Milli Mücadele Basını, İstanbul 1965, s. 198 - 199.

(60) Karabekir, s. 783.

(61) Bayur, s. 650; Çoruhlu Mustafa Suphi grubundan Mehmet Emin ve Süleyman Sami'nin Erzurum'da heyetten ayrıldığını bildirmektedir. (14 Temmuz 1966, Tefrika No: 14); Geniş bilgi için bkz. Mahmut Goloğlu - Cumhuriyete Doğru, Ankara 1971, s. 41 - 43.

(62) Yahya Kahya için bkz. Feridun Kandemir - Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası, İstanbul 1965, s. 184 - 186.

(63) Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi konusunda Metin Tokat'ın "Solda ve Sağda Vuruşanlar" (11 Mayıs 1971 Milliyet) adlı yazısından sonra Yusuf Hikmet Bayur aynı konuda bir yazı yazarak Mustafa Suphi

gönderilmiş olan solcular aracılığıyla, İstanbul'daki Türkiye Komünist Partisi ve Anadolu'da oluşmaya başlayan, birbirine karışmış durumda olan diğer sol kuruluşlarla ilişkileri pek açık değildir.

Anadolu'nun içinde bulunduğu kargaşa ortamından yararlanarak ortaya çıkan, Yeşil Ordu, Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası, Gizli Komünist Partisi ve resmî Türkiye Komünist Partisi birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış kuruluşlar değillerdi. İşte, bu karışık durumun farkına varılarak Ankara'da Mustafa Kemâl Paşa'nın isteği doğrultusunda Resmî Türkiye Komünist Partisi kurulmuş; buna katılmayı kabul etmeyen Yeşil Ordu Cemiyeti'nin bazı üyeleri ise Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası'nda yer almışlardı. Bir diğer olay da bu tür hareketlere karışan Çerkes Ethem'in düzenli ordu kurma isteğine karşı gelerek bir problem teşkil etmesiydi. Bütün bu olaylar üzerine Ankara Hükümeti'nin solu bastırma kararı aldığı ve Çerkes Ethem üzerine askerî birlikler gönderdiği bir sırada Türkiye'ye giren Mustafa Suphi ve arkadaşlarının sonunu getiren olay, Ankara'nın 1921 yılının ilk aylarında uygulamaya koyduğu solu bastırma politikasının bir uzantısı idi. Bu politikada Mustafa Suphi ve arkadaşlarının sosyal ihtilâl yapmak düşüncesiyle ülke içindeki olumsuz tutumlarının da payı olsa gerektir. Suphi'nin bu acı sonuna Sovyetlerin tepkisi pek kayda değer olmayacaktır.

---

ve arkadaşlarının Trabzon'daki İttihatçıların emriyle öldürüldüğünü iddia etmiştir ("Mustafa Suphi Olayı", 12 Haziran 1971 *Milliyet*). Şevket S. Aydemir ise bu işten dolayı Erzurum Valisi ile Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti'ni sorumlu buluyordu ("Mustafa Suphi Olayı Hakkında," 21 Temmuz 1971 *Milliyet*). Bu heyetkilerle ilgili geniş bilgi için bkz. Tunçay, "Paul Dumont'un..." s. 59; Mustafa Suphi'yi öldüren Yahya Kahya da daha sonra 1922 yılında öldürülmüştür. Bu cinayetin sorumlusu olarak bir süre Kâzım Karabekir'den bahsedilmişse de (Karabekir, s. 1076), Kahya'yı öldürenin Mustafa Kemâl'in Özel Muhafızı İsmail Hakkı Tekçe olduğu ortaya çıkmıştır. Geniş bilgi için bkz. "Atatürk'ün 1920'den Ölümüne Kadar Yanından Ayırmadığı Özel Muhafızı" başlığı ile yayınlanan İsmail Hakkı Tekçe'nin Hatıraları (10 Kasım - 17 Aralık Günaydın, 1977), bu hatıratın 22. Tefrikasında (doğrusu 25 olacak) Tekçe, Yahya'yı Topal Osman'ın iki adamını'nda alarak kendisinin öldürdüğünü söylemektedir. Milli Mücadele Yıllarındaki bu siyasi cinayetlerin birbiriyle ilgisi olabilir; zira Karabekir, Yahya Kahya'nın öldürülmesiyle ilgili olarak Ankara'da kendisi aleyhine çıkarılan şayialar üzerine "hayatımla ve namusumla" oynadılar demektedir (Karabekir, s. 1076).